

SHAHAR VA QISHLOQ O'RTASIDAGI TURMUSH DARAJASI TAFOVUTLARINI KAMAYTIRISHDA GLOBAL IQTISODIY RIVOJLANISH OMILLARI

Axunova Shohistaxon Nomanjanovna

FDTU, "Iqtisodiyot" kafedrası dotsenti

To'lqinov Elbek Inomjon o'g'li

FDTU, Iqtisodiyot yo'nalishi talabasi

Tel: +998907788807 Gmail: elbektolqinov1607@gmail.com

Shahar va qishloq aholisi turmush darajasini tenglashtirish masalasi 08.00.15 ixtisosligi doirasida hududiy rivojlanish, resurslar taqsimoti va institutlar samaradorligining uyg'un tahlilini talab qiladi. Turmush darajasi faqat daromad ko'rsatkichi bilan cheklanmaydi; u bandlikning barqarorligi va sifati, ta'lim hamda sog'liqni saqlash xizmatlarining mavjudligi, uy-joy va kommunal sharoitlar, transport va raqamli ulanish, shuningdek, ijtimoiy himoya instrumentlarining qamroviga tayangan ko'p o'lbahar kategoriyadir. Shu bois shahar-qishloq tafovutini "o'rtacha daromadlar farqi"ga qisqartirib talqin qilish siyosiy choralarni noto'g'ri yo'naltiradi: qishloqda nominal daromad oshsa ham, xizmatlar sifati past yoki masofa xarajatlari yuqori bo'lsa, real farovonlik baribir ortmaydi. Jahon tajribasida hududiy tenglikka erishish "o'sish markazlari"ni inkor etmasdan, ular bilan funksional bog'langan qishloq hududlarida minimal kafolatlangan imkoniyatlar to'plamini yaratish orqali amalga oshirilishi ta'kidlanadi [5]. O'zbekiston sharoitida ham iqtisodiy faollikning aglomeratsion ustunliklari shaharlar foydasiga ishlashi tabiiy, biroq institutlar to'g'ri qurilganda bu ustunliklar qishloq hududlariga texnologiya, bozor va xizmatlar diffuziyasi kanali sifatida xizmat qilishi mumkin [1].

Tafovutlarning ildiz omillari odatda uchta blokda jamlanadi. Birinchi blok bozor omillari bo'lib, mehnat unumdorligi va ish o'rinlari tarkibining farqlanishi bilan bog'liq. Shaharlarda yuqori qo'shilgan qiymatli xizmatlar, sanoat klasterlari va formal bandlik ulushi ko'proq; qishloqda esa mavsumiylik, norasmiy bandlik va past unumdorlikka ega faoliyatlar nisbatan yuqori bo'lib qoladi. Ikkinchi blok infratuzilmaviy omillardan iborat: ichimlik suvi, kanalizatsiya, elektr ta'minoti sifati, yo'l va jamoat transporti, internet, logistika xizmatlari va sovtish zanjiri kabi elementlar bozor kirishini va xizmatlardan foydalanishni belgilaydi. Uchinchi blok institutsional omillar bo'lib, mahalliy byudjet bazasi, davlat xizmatlari sifati, kadastr va mulk huquqlarining aniqligi, kreditga kirish, kooperatsiya va konsalting institutlari samaradorligi kabi mexanizmlarda namoyon bo'ladi [2]. Bu bloklar o'zaro kuchaytiruvchi ta'sirga ega: masalan, infratuzilma zaif bo'lsa, unumdor investitsiya kelmaydi; investitsiya bo'lmasa, ish o'rinlari sifati oshmaydi; ish o'rinlari sifati past bo'lsa, inson kapitaliga investitsiya rag'batli pasayadi.

Metodologik yondashuv sifatida tezis shahar va qishloq turmush darajasini tenglashtirishni natijaviy indikatorlar tizimi orqali baholashni taklif qiladi. Bunda bazaviy indikatorlar guruhiga real daromad va iste'mol, kambag'allik xavfi, formal bandlik ulushi, o'rtacha ish haqi va mehnat unumdorligi, ta'limga qamrov va sifat proksilari, birlamchi tibbiy xizmatga yetib borish vaqti, uy-joy va kommunal qulayliklar, xavfsiz ichimlik suvi qamrovi, internet tezligi va narxi, hamda transport bog'liqligi kiritiladi. Muhim metodologik masala shundaki, indikatorlar o'rtacha qiymatlar bilan cheklanmasdan, hudud ichidagi tengsizlikni ham aks ettirishi lozim; aks holda "markaziy qishloqlar"dagi yaxshilanish chekka mahallalardagi uzilishlarni yashirib qo'yadi. Shuningdek, narxlar farqi va masofa xarajatlari inobatga olinmasa, real farovonlik noto'g'ri baholanadi; shu ma'noda hududiy yashash minimumi va xizmatlarga kirish xarajatlarini o'lchash turmush darajasini tenglashtirish siyosatining ajralmas qismi hisoblanadi [4].

Tadqiqotning konseptual yechimi sifatida "hududiy minimum imkoniyatlar paketi" tushunchasi asoslanadi. Bu paket qishloq hududlarida turmush darajasini shahar standartlariga to'liq tenglashtirish emas, balki inson kapitalini tiklaydigan va bozor ishtirokini kengaytiradigan minimal kafolatlangan sharoitlarni bir xil darajada ta'minlashni anglatadi. Paket tarkibiga kamida quyidagi yo'nalishlar kiradi: birlamchi tibbiy yordamning sifati va transportga bog'liq bo'lmagan kirish imkoniyati; maktab ta'limida o'qituvchi sifati va o'quv resurslari; ichimlik suvi va sanitariya; yil davomida barqaror elektr va internet; asosiy yo'l-transport ulanishi hamda favqulodda xizmatlar yetib borish vaqti. Mazkur paketning iqtisodiy mantiqi shundaki, u ishlab chiqarish subsidiyasidan ko'ra ko'proq "imkoniyatlar infratuzilmasi" bo'lib, migratsiyani majburiy emas, ixtiyoriy tanlovga aylantiradi: odamlar shahar xizmatlari uchun emas, real mehnat bozori imkoniyati uchun ko'chadi. Bu esa shahar aglomeratsiyalaridagi ortiqcha bosimni ham yumshatadi [5].

Moliyalashtirish mexanizmlari nuqtai nazaridan tezis natijaga yo'naltirilgan hududlararo transferlar modelini ilgari suradi. Amaldagi amaliyotda transferlar ko'pincha xarajat smetalariga bog'lanib qoladi va natija ko'rsatkichlari bilan yetarli darajada bog'lanmaydi; buning oqibatida investitsiya obyektlari ko'payishi mumkin, lekin xizmat sifati yoki qamrovdagi uzilishlar saqlanib qoladi. Natijaga yo'naltirilgan modelda esa transferning bir qismi aniq o'lchanadigan natijalarga bog'lanadi: masalan, ichimlik suvi uzilishlarining kamayishi, maktabda o'qish natijalari proksilarining yaxshilanishi, birlamchi tibbiy yordam qamrovi, internet narxining pasayishi yoki yo'l orqali bog'liqlikning oshishi. Bunda indikatorlar "oson bajariladigan" emas, aholi farovonligiga bevosita ta'sir qiladigan va mustaqil tekshiriladigan bo'lishi kerak. Xalqaro moliyaviy boshqaruv adabiyotida bunday yondashuv davlat xarajatlari samaradorligini oshirishga xizmat qilishi ko'rsatiladi, biroq u ma'lumotlar sifati va mahalliy ijro intizomiga yuqori talab qo'yadi [6]. Shu sabab, O'zbekiston sharoitida natijaviy transferlarni bosqichma-bosqich joriy etish,

avval 2–3 sohada pilot hududlarda sinash hamda ma'lumotlar auditi institutini kuchaytirish maqsadga muvofiq.

Bandlikni sifat jihatdan yaxshilash shahar-qishloq tafovutini qisqartirishning markaziy yo'nalishidir. Qishloq joylarda ish o'rnlari ko'p hollarda past unumdorlikli, mavsumiy va norasmiy bo'lgani uchun daromad barqarorligi zaiflashadi, kreditga layoqat pasayadi va uy xo'jaliklari uzoq muddatli investitsiya qarorlarini qabul qila olmaydi. Buni faqat subsidiyalar bilan hal qilish cheklangan natija beradi; asosiy yechimlar qiymat zanjiri va institutsional muhitni yaxshilash bilan bog'liq. Birinchidan, qishloq xo'jaligida logistika, saqlash va qayta ishlash infratuzilmasi kengaytirilsa, ishlab chiqaruvchi narx tebranishlariga kamroq duch keladi va qo'shilgan qiymat hududda qoladi. Ikkinchidan, kooperatsiya va kontraktatsiya mexanizmlari shaffof bo'lsa, kichik ishlab chiqaruvchi bozorga barqaror kiradi, standartlar va sifat talablari shakllanadi. Uchinchidan, kasbiy ta'lim va qayta tayyorlash dasturlarini mahalliy mehnat bozori ehtiyojiga bog'lash, ayniqsa ayollar va yoshlar bandligida muhim natija beradi [1]. Bu yo'nalishlarda institutsional dizayn masalasi hal qiluvchi: kredit kafolatlari, biznes xizmatlari va maslahat markazlari real talabga mos bo'lmasa, resurslar samarasiz sarflanadi [3].

Inson kapitaliga investitsiya va xizmatlar sifati tenglashtirishning eng uzoq muddatli, lekin eng barqaror kanali hisoblanadi. Ta'limda hududiy farq ko'pincha bino va jihozlar bilan emas, o'qituvchi sifatini ushlab turish, metodik qo'llab-quvvatlash, baholash tizimi va ota-onalar bilan hamkorlik kabi "yumshoq" omillar bilan belgilanadi. Sog'liqni saqlashda esa qishloq joylarda tibbiy kadrlar yetishmasligi, diagnostika imkoniyatlarining cheklanganligi va yo'l masofasi "kechikkan murojaat"ni keltirib chiqaradi. Shu sababli telemeditsina va mobil brigadalar kabi texnologik yechimlar infratuzilma bilan birga joriy etilgandagina samara beradi; internet qamrovi past bo'lsa, raqamli xizmatlar tengsizlikni hatto kuchaytirishi mumkin. Demak, raqamlashtirish siyosati "raqamli minimal paket" bilan uyg'un bo'lishi, ya'ni qurilma, ulanish narxi va raqamli savodxonlik birgalikda ko'rilishi lozim [4].

Shahar va qishloq aholisi turmush darajasini tenglashtirish ko'p o'lchovli yondashuvni talab qiladi: daromadlar farqini qisqartirish bandlik sifati, infratuzilma, xizmatlar sifati va institutsional moliyalashtirish mexanizmlari bilan birgalikda olib borilgandagina barqaror natija beradi. Tezisda hududiy minimum imkoniyatlar paketini joriy etish va natijaga yo'naltirilgan transferlar modelini bosqichma-bosqich tatbiq etish orqali resurslar samaradorligi hamda mahalliy javobgarlikni kuchaytirish mumkinligi asoslandi. Taklif etilgan indikatorlar tizimi hududlar kesimida real farovonlikni aniqroq o'lchashga, siyosiy choralarni maqsadli yo'naltirishga va shahar-qishloq tafovutini izchil qisqartirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rasulov A. A. Hududiy iqtisodiyot: nazariya va amaliyot. Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. 256 b.
2. Abdullayev O. A. Mintaqaviy rivojlanishni boshqarish va hududiy siyosat. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. 224 b.
3. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики. Москва: ГУ ВШЭ, 2004. 495 с.
4. Ravallion M. The Economics of Poverty: History, Measurement, and Policy. New York: Oxford University Press, 2016. 736 p.
5. OECD. Rural Policy Reviews: Strategies to Improve Rural Service Delivery. Paris: OECD Publishing, 2020. 320 p.